

Олена ГАНУСИН

кандидат історичних наук

*асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»*

e-mail: olena.hanusyn5@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3806-542X>

«ХОТІВ БИ Я ВЖЕ РАЗ БУТИ НА ТРОТУАРІ ЛЬВІВСКИМ, БАЧИТИ БАГАТО РІЖНИХ ЛИЦЬ І КИПУЧЕ ЖИТЄ»: ЛЬВІВ В УЯВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Здійснено спробу на підставі приватного листування та спогадів окреслити образ Львова крізь призму його тодішнього сприймання українськими інтелігентами. Стверджено, що для української інтелігенції Львів мав не лише символічне значення, а й цілком практичне: місто, в якому можна отримати освіту, а опісля – широкі можливості для блискучої кар'єри; відвідати найяскравіші культурні події чи відпочити в кав'ярнях. Часто інтелігенти могли змінювати своє бачення міста: від захоплення до розчарування, або навпаки – від настороженого сприйняття нового і незвичного міського життя до гармонійного включення в його середовище. Найпоширенішим уявленням про Львів було те, що це місто, в якому завжди щось відбувається, на відміну від провінції, а львів'яни завжди перебувають у вирі подій. Тому до Львова інтелігенти часто їздили, щоб дізнатися найперші новини, зустрітися з товаришами, придбати пресу, книги, попрацювати в бібліотеках, відвідати концерти, театральні вистави, бали, вечорниці, про що вони згадували у листуванні та спогадах. Львів теж був центром національних рухів, в якому зосереджувалися головні громадсько-політичні та культурно-наукові товариства й організації, що позначалося на формуванні міського простору та характері товариських стосунків у місті. Одним з головних чинників, які впливали на формування образу Львова, був саме його товариський простір: позитивний чи негативний, залежно від прийняття чи неприйняття львівським товариством. Адже саме з «львівським товариством» українська інтелігенція пов'язувала свої найбільші очікування, перебування в товаристві визначало стратегію ролей для самореалізації. Певний відбиток на товариський простір та й на саме сприймання міста накладала національна специфіка краю, зокрема польсько-українське суперництво. Хоча часто українським інтелігентам доводилося реалізовувати свої амбіції поза Львовом, вони регулярно чи періодично відвідували місто. Львів продовжував залишатися у свідомості інтелігенції тим центром координування, через який все вирішувалося і «переломлювалося».

Ключові слова: українська інтелігенція, Львів, Галичина, образ міста, товариський простір.

Львів у ХІХ ст. як «столиця» Галичини володів значною притягальною силою, особливо для інтелігенції. Окрім своїх політико-адміністративних та промислово-торговельних функцій, Львів виконував роль культурного центру, був містом найбільшої концентрації людей, ідей і установ. Українці не становили більшості в національній структурі міста, а займали лише третє місце у складі населення після поляків та євреїв¹. За соціальним станом вони належали до військових (26,8 %), «домової служби» (8,7 %), заробітчан (7,1 %), урядників (4 %), транспортної служби (2,7 %); невелика кількість була зайнята в ремеслі та торгівлі². Львівська міська культура була переважно польською³.

У період модернізаційних та політичних змін Львів став теж центром національних рухів, інфраструктуру яких розбудовувала свідомо та активна інтелігенція. Проживаючи здебільшого поза Львовом, українська інтелігенція продовжувала підтримувати з ним контакт через державні (Галицький сейм, ради та ін.), громадські (Просвіта, НТШ, Народний дім, Руська Бесіда, редакції газет), фінансові («Дністер», Народна торгівля, банки) установи і товариства. Адвокат Степан Шухевич згадував, що його батько о. Євген Шухевич дуже часто їздив до Львова зі села Красів (зараз Миколаївський р-н), де був священником: «Раз у місяць мусів їхати як громадський секретар до староства і до “видзялу”, себто до виділу повітової ради, то знов треба було побувати в консисторії, то на якійсь нараді в справах українського життя і т. д.»⁴. У середовищі інтелігенції формувалися різні бачення Львова. Найперше як міста-символа, що пов'язано з його історичною традицією. З іншого боку, не маючи можливості широко утвердитися у Львові, українська інтелігенція розглядала для себе місто крізь призму його функціональних приваб.

Актуальність дослідження зумовлена великою зацікавленістю соціальною історією окремих галицьких міст та містечок ХІХ–ХХ ст., про що свідчить збільшення нового наукового та науково-популярного доробку з міської проблематики⁵. Мета статті – окреслити образ Львова крізь призму його тодішнього сприймання українськими інтелігентами з практичного, а не символічного боку; показати людину в місті та місто в баченні людини, яке змінювалося залежно від національної чи соціальної належності спостерігача. Основними джерелами є приватне листування інтелігентів, яке дало змогу відтворити окремі приватні досвіди зіткнення зі Львовом, життя у львівському товариському середовищі. Важливим джерелом є спогади інтелігентів, у яких збережена пам'ять про місто. Утім, самих спогадів, де б переважала «львівська» тематика, в українській мемуаристиці не так багато,

¹ Осередчук М. Громадський простір Львова на зламі ХІХ–ХХ століть. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 119.

² Крип'якевич І. Львів. Його минувшина і теперішність. Львів, 1910. С. 52.

³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя / упоряд.: М. М. Мудрий, О. Г. Аркуша, Б. О. Савчик. Львів, 2011. С. 200.

⁴ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон, 1991. С. 68.

⁵ Куцмані Б. Броди. Прикордонне галицьке місто в довгому ХІХ столітті. Львів: Літопис, 2019. 444 с.; Гаврилишин П., Чорненький Р. Станиславів: віднайдені історії. Брустурів: Дискурсус, 2020. 256 с.; Котинська К. Львів: перерахування міста. Львів, 2017. 240 с.

на відміну від польської та єврейської, в яких Львів яскраво відтворено в різних образах (Львів-політичний і урядовий, Львів-богемний, Львів міського пролетаріату тощо)⁶. Причиною цього була невелика кількість українців-інтелігентів, які жили та працювали в місті⁷. Здебільшого інтелігенти селилися у Львові на час свого навчання, після якого «шукали посади» в інших галицьких містах та містечках.

Знайомство з великим містом. Першу зустріч зі Львовом українські інтелігенти найчастіше пов'язують зі вступом у львівські навчальні заклади (зазвичай в гімназії та університет). Найперші враження про Львів формували зовнішні ознаки міста: освітлені вулиці (гасові ліхтарі), високі муровані будинки, велика кількість крамниць та людей, міський транспорт (кінні або електричні трамваї, фіакри), Ринкова площа⁸. «Десятилітньою дитиною прийшла я у школу. Пораз перший у житті їхала я залізницею, вперше побачила велике гамірне місто, здавала вступний іспит», – згадувала військова діячка Олена Степанів свій приїзд до Львова⁹. Схожі спогади мав і письменник Богдан Лепкий: «Не один з нас перший раз бачив залізницю що лиш по матурі, як їхав записуватися на університет»¹⁰. Захоплення містом швидко минало в процесі пристосування до нового укладу життя з новими людьми, за новими правилами і вимогами.

Адаптація та інтеграція в міське середовище відбувалися по-різному. Одні писали, що швидко звикали до міського життя, хоч не раз було дуже жаль і сумно за селом і домом. В інших цей процес був тривалішим. Додавали стресу від'їзд від рідного дому і батьків, можливість відвідувати яких випадала тільки в час канікул, облаштування «на станціях», необхідність займатися репетиторством через скрутне фінансове становище¹¹. У своїх спогадах про навчання у Львівській академічній гімназії педагог Степан Шах писав, що учні зі сіл чи інших міст на перших порах «чулися тут селяхами» через незнання польської мови, яка в місті була найпоширенішою, дезорієнтацію у великій кількості вуличок, необізнаність в правилах поведінки відповідно до звичаїв міста. (Так, Шах пригадує, що його висміювали за «сільську» звичку завжди хреститися біля церкви, костелу, хреста чи фігури та вітатися «Слава Ісусу Христу», замість львівського – підняттям капелюха та схиленням голови). Поступово гімназисти та студенти вливалися в міське

⁶ Голик Р. Місто і його душа: образ Львова у польській та українській мемуаристиці XIX – початку XXI ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Львів, 2008. Вип. 17. С. 609–617.

⁷ Адвокат Степан Шухевич, характеризує український театр у Львові, зазначав, що часто на виставах зала була майже пустою, адже української інтелігенції в місті було обмаль, а ремісники і робітники до театру не ходили (Шухевич С. *Моє життя...* С. 87).

⁸ Лепкий Б. *Казка мого життя*. Тернопіль, 2016. С. 290; Смаль-Стоцький С. *Немолів* (Спомини). Львів: ЛА Піраміда, 2013. С. 63.

⁹ Олена Степанів – Роман Дашкевич. *Спогади і нариси / упоряд.: Г. Сварник, А. Фелонюк*. Львів: ЛА Піраміда, 2009. С. 25.

¹⁰ Лепкий Б. *Казка мого життя*. С. 290.

¹¹ Аркуша О. Українсько-польські дискусії про Львів у кінці XIX – на початку XX століття. *Zaxid.net*. 2012. 24 травня. URL: https://zaxid.net/ukrayinskopolski_diskusiyi_pro_lviv_u_kintsi_hih_na_pochatku_hh_stolittya_n1255890 (дата звернення: 24.05.2012).

середовище, «виучували ся чеснот горожанських» у студентських товариствах, набиралися «товариської оглади при якійсь товарисько виробленій родині», в якій мешкали, чи від друзів¹².

Прикметно, що свідчення про період навчання займали вагоме місце в мемуарах інтелігенції. «Спомини з гімназійних часів мають у нашій пам'яті своє окреме місце і свою власну міру. Не одну, куди важнішу подію, з пізніших часів, забуваємо, а не раз дрібонький спомин із хлоп'ячих літ вирине з моря минулого ..., немовби це вчора було», – писав Богдан Лепкий¹³. Вони є цінним джерелом для характеристики таких міських середовищ, як учнівське (академіки), студентське, викладацьке; ілюструють на мікрорівні всю неоднозначність міжнаціональних відносин в краю і у Львові зокрема. З одного боку, це зазвичай ностальгійна розповідь про своє щоденне життя, про світ мирного співіснування, а з іншого, з національно-патріотичної перспективи – обов'язкове вказування на польський характер міста, можливість чи неможливість здобути освіту рідною мовою, на національну ідентифікацію вчителів та викладачів, на упереджене чи прихильне ставлення польських педагогів до українців, сутички з товаришами через національно-соціальні протиріччя¹⁴.

Після закінчення навчання велика частина молоді докладала значних зусиль, щоб залишитися у Львові, сама атмосфера якого, як уявлялося, мала б сприяти побудові успішної кар'єри. Так, учитель Теодор Біленький щиро вітав свого друга Тита Реваковича з призначенням у 1898 р. на посаду крайового радника у Львові, «на ширше поле діланя», тобто зі збільшенням можливостей для втілення своїх амбіцій¹⁵. Етнограф і професор реальної школи у Львові Володимир Шухевич відмовився від вищої посади директора учительської семінарії у Самборі, вважаючи «побут у Львові для себе кориснішим»¹⁶. На думку видавця Костя Паньківського, блискучий політичний кар'єри адвоката і політика Костя Левицького, попри професіоналізм і відповідні якості характеру, сприяло розміщення його канцелярії саме у Львові¹⁷. Євген Озаркевич спершу розпочав свою приватну лікарську практику в Стрию, а з 1897 р. переїхав до Львова, де тільки, як зазначив автор некрологу, «тепер зачинаєть ся майже 20-літній період його громадянської праці»¹⁸. Педагог та політик Олександр Барвінський після сімнадцяти років праці в Тернополі «робив заходи о перенесення» до Львова, де отримав вищу посаду викладача в учительській

¹² Шах С. Львів – місто моєї молодости. Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян. Львів: Друкарські куншти, 2006. Ч. I і II. С. 172; Поклик до Товаришів Абітурієнтів. *Діло*. 1897. 18 (30) серпня.

¹³ Лепкий Б. Казка мого життя. С. 202.

¹⁴ Котинська К. Львів: перечитування міста. С. 40–41.

¹⁵ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника). Ф. 93. Спр. 5. Арк. 1 (Лист Біленького Т. до Т. Реваковича. Самбір, 25.I.1898).

¹⁶ Барвінський О. Спомини з мого життя. Нью-Йорк: Київ, 2009. Т II, ч. 3–4. С. 449.

¹⁷ Паньківський К. Сторінка з історії СоУА й української адвокатури в Галичині. *Правничий вісник*. Нью-Йорк, 1963. Кн. 2. С. 188–197.

¹⁸ † Д-р Євген Озаркевич. *Діло*. 1916. 26 вересня

семінарії в 1888 р., обґрунтовуючи своє рішення родинними інтересами¹⁹. Після переїзду кар'єра Барвінського пішла вгору.

Утім, побудувати кар'єру у Львові вдавалося не всім, а навіть меншості, через значну професійну та національну конкуренцію. Так, юрист та політик Теофіл Окуневський, повернувшись із навчання у Відні, шукав роботу «яко початкуючий кандидат адвокацький» у Львові, та зазнав невдачі, бо «для українця не так легко було тогди місце знайти»²⁰. Тому українські інтелігенти старалися здобути кращі посади у східногалицьких містах, містечках, селах, де українське населення переважало і де відчувався брак фахівців, а інтелігентні професії володіли більшим соціальним престижем. На провінції, з її «лінивим» плином часу, не так відчувались недоліки і низький стан освіти (якщо таке траплялося), низький стан матеріального становища, на відміну від великого міста, яке вимагало бути мобільним, актуальним, затребуваним.

Життя і працю українського інтелігента на провінції вважали серед галицької громадськості звиклим і навіть необхідним сценарієм. Адвокат Йосиф Партицький, який на той момент навчався у Відні, писав до свого дядька Омеляна Партицького, що скучив за домом, але не хоче повертатися в Галичину через поширені суспільні полеміки, які агресивно нав'язували інтелігенції необхідність і як «вищу мету» «працю для народу», дорікали тим інтелігентам, які хотіли влаштуватися у великому місті, а не на провінції. Поступово українські інтелігенти виявляли амбіції до розширення своєї присутності у львівському публічному просторі, обговорювали можливість збільшення тут кількості «наших свідомих людей», звертали увагу на необхідність зосередити свою роботу у Львові, а вже потім на провінції²¹. Адже вважали, що саме діяльність львівських товариських груп мали б слугувати взірцем для колег з провінції, а Львів для них мав би бути координаційним центром. Так, священник з Липовець Гнат Рожанковський радив публіцисту і громадському діячеві Володимирі Барвінському влаштовувати народовецькі віча серед селян в ярмаркові дні, де промовців змогла б почути найбільша кількість людей: «Бо на селі правдивих москалів [русофілів – *О. Г.*] межі попами дуже рідко – лиш брехня сіята “Словом” і кривди роблені польською бюрократією робит з нас москалів. А як побачат що то за щирість руска в тих львівських (!) народовців то з охотою до Вас пристанут і попи і хлопи як то у нас кажут – бо за мудрими людми всі обертаються»²².

Життя у селі підходило не для всіх. Як зізнавалася в листі до Михайла Павлика Ольга Кобилянська: «Якби Ви знали, як я ненавиджу життя на селі, і як я собі щодня

¹⁹ Як писав сам Барвінський, старші син та донька вже закінчували гімназію та виділову школу і мали вступати в університет та учительську семінарію у Львові. Щоб зменшити витрати на їхнє утримання в час навчання (винайм житла та харчування), а окрім того, ще п'ятеро дітей підросло, Барвінський вирішив всією родиною переїхати до Львова. (Барвінський О. Спомини з мого життя. Нью-Йорк; Київ, 2004. Т. I, ч. 1–2. С. 396).

²⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). Ф. 328. Спр. 103. Арк. 22 (Коротка життєпись Д-ра Теофіля Окуневського).

²¹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 93. Спр. 19. Арк. 9 (Лист Грушкевича Т. до Реваковича Т., Львів, 27.IV.1894).

²² Там само. Ф. 11. Спр. 5011. Арк. 2 (Лист Рожанковського Г. до В. Барвінського, Липовиця, 1879).

і щогодини кажу, що це ліниве і без будь-яких змін життя робить мене все тупішою. Я дійшла до того висновку, що на селі, і взагалі на самоті, необхідно мати більше сили волі, аніж у місті, для того, щоби залишитися інтелегентними»²³. Михайло Павлик прирівнював «пробуток» письменниці Наталії Кобринської в малому містечку до смерті, адже там вона тратила свій талант на догляд за господарством та в численних гостинах серед «задрібного» для неї провінційного оточення²⁴. Життя у великому місті уявлялося простішим та комфортнішим, аніж в селі, через наявні в місті системи благоустрою (каналізація, водогін, бруковані дороги, міський транспорт, лікарні, мережа крамниць, культурних закладів та кав'ярень, ресторанів); відповідно, від «легкого» життя в місті інтелігенція була не пристосована до складних умов життя в селі. Як зі сарказмом писав священник Олекса Слюсарчук до Тита Реваковича: «Ви перестудились? Славити Бога, що не небезпечно. Але не дивота! Великоміске паньство – се все розпечене! А що мені говорити? В 74 році віку мороз – 24 степ. їдь о 5 рано на Всеношнє до Слободи, а по Йордані до Рунгур на Службу і Водосв'ятіє, тай не сьмієш перестудитись, бо вигріватись нема куди»²⁵.

До Львова їздили за кращими товарами та одягом: нарядними сукнями, аксесуарами, верхнім одягом, «футерками» (столиця моди), яких бракувало на провінції²⁶. Письменник Володимир Герасимович теж згадував, що його бабця Володимира Шухевич «за містом так тужила, як птах за своїм гніздом. Єї малою гадкою було, дістатись до якого небудь міста і там жити вигідно, по панськи». Її бажання здійснилось, коли «надійшов той нещасний час «єдукації» і його, сестру та бабцю як опікунку відправили на навчання до Львова. Специфіка умов проживання на провінції, зокрема у сільській місцевості, спонукала багатьох представників інтелігенції займатись господарством (обробіток землі, садівництво, городництво, утримання домашньої худоби). Хоча здебільшого їм допомагала прислуга та наймити, але контроль за виконанням робіт, поєднання інтелектуальної і фізичної праці виснажували²⁷. Тому переїзд до міста був мрією про «легке життя», особливо поширеною серед жіноцтва²⁸.

²³ Цит. за: Вознюк В. Буковинські адреси Ольги Кобилянської. Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. С. 43.

²⁴ Швець А. Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчих вимірах. Львів, 2018. С. 107.

²⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 93. Спр. 97. Арк. 3–4 (Лист Слюсарчука О. до Реваковича Т., Рунгури, 26.I.1912).

²⁶ Там само. Ф. 11. Спр. 309. Арк. 26 (Лист О. Заверухи до Є. Барвінської, 18.XII.1909); так, О. Барвінський писав до брата Володимира, щоб зайшов у Львові «до Міколяша», придбав та надіслав до Тернополя «дві бутельки токая для мене, а дві бутильки токая и одну маляги для Іполита» (Там само. Спр. 97. Арк. 17 (Лист Барвінського О. до Барвінського В., Тернопіль, 3.XI.1882).

²⁷ Дрогобицька О. Традиція і модерн: побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. С. 419–437.

²⁸ Як роздумував один з героїв роману Ірени Вільде «Сестри Річинські» о. Сидір Ілакович: «Місто! Тротуар, електрика, ванна, кіно, а головне – інтелігентне товариство!». Так само його дружина Наталія, лежачи важко хвора, пригадувала свої молодечі мрії і плани на життя: як покинула навчання в Цюриху задля шлюбу з випускником семінарії, як її на

Найбільшим уявленням у середовищі інтелігенції про Львів було те, що це місто, в якому завжди щось відбувалося, на відміну від провінції. Відповідно, львів'яни мали б бути в курсі всіх подій в краї, державі, світі. Наприклад, Герасимовичі в листі до родини Барвінських писали, що хочуть приїхати до них, щоб насамперед дізнатися про найсвіжіші політичні справи²⁹. Львів для української інтелігенції у протиставленні до провінції мав образ міста-«світу»: «Нам не раз дуже жаль що судьба кинула нами в глухий закуток звідки дуже рідко на світ виходимо [приїжджаємо до Львова – *О. Г.*]³⁰. Зауважимо, що в XIX ст. відстані були умовно «довшими» в сенсі їх подолання через малорозвинену транспортну інфраструктуру та поганий стан доріг. Сама поїздка до Львова займала багато часу. У місті складно було знайти, де переночувати. Якщо до Львова їхала вся родина, то потрібно було знайти людину, яка б доглядала дім і господарство на час їхньої відсутності. Так, Кобилянські писали, що за п'ять років побуту в селі Гаврилівка, що на Івано-Франківщині, були у Львові декілька разів і тільки на короткі терміни, бо не було на кого залишити «газдівства»³¹. Композитор Анатоль Вахнянин згадував, що в 1859 р. їхав з Перемишля до Львова на навчання в Духовній семінарії у будці «жида-балагула (фірманна)» аж два дні і одну ніч³².

Локальна віддаленість від центру викликала в інтелігенції почуття втрачених можливостей для повноцінної громадської реалізації та розвитку власного потенціалу. Дуже часто інтелігенти, які проживали поза великими містами, висловлювали жаль про власний обмежений простір для комунікування: що не мають можливості часто зустрічатись з «дивними» і цікавими людьми. Таким містом з активним і динамічним товариським життям, насиченим подіями, зустрічами, культурними заходами, для інтелігенції був Львів. Письменниця Ольга Дучимінська називала Львів «пушкою Пандори», «великою школою», містом «маленьких світів», яке «витворює спільність між людьми»³³. «Мені так вже скучно на селі посеред тої

перших порах забавляло життя в селі, яке дуже швидко набридло («Досить! Досить болота, гною, холодного виходку, браку душі, відсутності інтелігентного товариства, опери, кіно, перукаря, і т. д.»), як чоловік обіцяв знайти посаду в місті («І так пройшло двадцять п'ять зим і двадцять п'ять здебільша сльотавих осеней, а в їхньому житті хіба те змінилося, що Ілакович тричі міняв сільські парафії»). (Вільде І. Сестри Річинські. Твори: в 5-ти т. Київ, 1987. Т. 3. С. 12).

²⁹ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 11. Спр. 254. Арк. 26 (Лист М. і Г. Герасимовичів до Барвінських, 17.II.1910).

³⁰ Там само. Спр. 341. Арк. 4 (Лист З. Кобилянської до Є. Барвінської, Гаврилівка, 20.IV.1898).

³¹ Там само. У повісті О. Кобилянської «Людина» зображено переїзд родини Ляуфлерів з міста в село після звільнення голови родини зі служби цісарсько-королівського лісового радника, який вони трактували як відлучення від інтелігентного світу, «від усяких товариських зносин». «Кожний виїзд до міста був сполучений з видатками, і тому вони рідко коли виїздили» (Кобилянська О. Людина. Львів, 1931. С. 45).

³² Вахнянин А. Споми́ни з життя (Посмертне видане). Львів, 1908. С. 36.

³³ Дучимінська О. Весняні дні. *Дучимінська О. Сумний Христос*. Львів: Каменярь, 1992. С. 172.

душною тихою атмосфери. Тілької чути що про свині та пацята, пацята та свині. Хотівби я вже раз бути на тротуарі львівським, бачити багато різних лиць і кипуче жите ...», – писав громадсько-політичний діяч та публіцист Євген Левицький³⁴. Так само Йосиф Партицький писав у листі до дядька Омеляна Партицького, що на вакаціях у селі Торговиця від сільської нудьги мусив рятуватися газетами, які завчасно передплатив («Діло», «Правда», «Народ»)³⁵.

Львів для української інтелігенції був містом зустрічей. До Львова інтелігенти їздили, як вони самі писали, за «великомійским рухом», щоб зустрітися з товаришами, дізнатися найперші новини, придбати пресу, книги, попрацювати в бібліотеках, відвідати значні культурні (концерти, театральні вистави, бали, вечорниці) чи національно значущі події³⁶. Інтелігенти зустрічалися або шукали зустрічі в українських товариствах, редакціях часописів, «Народній Гостинниці», кав'ярнях. Приходити у справах до дому без запрошення або попередження вважали поганим тоном. Специфічним феноменом товариського життя інтелігенції стали кав'ярні. Вони були не тільки місцем перепочинку чи праці «для тих, хто не міг працювати в холодній кімнаті»³⁷. Кожна кав'ярня мала особливий клімат і постійних гостей. Тут можна було зав'язати нові знайомства, почути свіжі новини та плітки, долучитися до дискусій на актуальні політичні чи мистецькі теми, продемонструвати свої творчі таланти³⁸.

Через брак українських громадсько-політичних інституцій у місті інтелігенти вибирали місцем сходи́н саме кав'ярні. Політик і публіцист В'ячеслав Будзиновський згадував, що правник та письменник Лесь Мартович щосуботи приїздив з Городка, де працював в адвокатській канцелярії Лонгина Озаркевича, до Львова, щоб зустрітися з друзями у кав'ярні Шнайдера, де збиралася львівська богема, ночував у когось з них та в неділю пополудні вертався додому³⁹. Відпочинок у кав'ярнях і ресторанах задовольняв потребу інтелігентів перебувати в товаристві колег і став однією з форм вираження публічної участі⁴⁰. Кав'ярні

³⁴ Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Галичини на зламі XIX–XX століть. *Львів: місто – суспільство – культура*: зб. наук. праць / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. Львів, 2012. Т. 8. Ч. 1: Влада і суспільство [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'2012]. С. 408–409; ЦДІАЛ України. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 13–14 (Лист М. Ганкевича до В. Охримовича, 25.X.1893); Спр. 62. Арк. 25 (Лист Є. Левицького до В. Охримовича, 11.IX.1891).

³⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 154. Спр. 93. Арк. 3 (Лист Й. Партицького до О. Партицького, 23.I.1890).

³⁶ Там само; ЦДІАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 5 (Лист Н. Кобринської до М. Павлика, 21.II.1888).

³⁷ Гнат Хоткевич. Спогади. Статті. Світлини / упоряд.: А. Болабольшенко, Г. Хоткевич. Київ, 1994. С. 31.

³⁸ Lisak A. *Życie towarzyskie w XIX wieku. Salony, bale, teatry*. Warszawa, 2013. S. 236.

³⁹ Троє з Городка. Олеся Бажанська, Лесь Мартович, Василь Загасвич / упоряд. Р. Горак. Львів: Априорі, 2014. С. 121.

⁴⁰ Warde A., Martens L. *Miłe spotkania przy stole. Socjologia codzienności*. Kraków, 2008. S. 384.

як відкриті публічні простори були місцями політичної комунікації для різних національних груп у місті, на відміну від закритих товариств і організацій національно-культурного спрямування.

Важливим елементом міської культури були «бали», «танці», «вечорниці», «фестини» як способи проведення дозвілля і включення в товариське життя. Організовані переважно у Львові, вони «скликували» провінційну еліту⁴¹. Втім, поїздки на такі урочистості вимагали коштів на дорогу та відповідне вбрання (фраки, білі рукавиці і циліндр, пишні сукні), що не всі могли собі дозволити⁴². Публіцист та громадський діяч Володимир Барвінський у листі до батька писав про небажання залазити в борги, щоб мати можливість відвідувати руські бали у Львові, на які «треба все мати свіжі сукні, нові рукавички, краватки і модні ковнірики»⁴³. Танцювальні вечори були не тільки способом проведення вільного часу, місцем зустрічей, знайомств та пошуку пари, а й способом вираження національної і культурної присутності в місті, участі в громадському житті, причетності до певної національної чи професійної спільноти⁴⁴. Для української громадськості було важливо, щоб бали (або пізніше – «забави з танцями») відвідували «всі найповажніші репрезентанти львівської рускої громади з родинами», щоб таким способом надати руським культурно-розважальним заходам більшої офіційності та значущості⁴⁵. Тому в пресі після танцювального вечора часто повідомляли про

⁴¹ Про один з танцювальних вечорів у «Руській бесіді» писав Лев Лопатинський до Володимира Охримовича: «Наші панни пустились у вирь карнавальний. Я попри нихъ. Вчера чи позавчера въ Суботу розпочалисьмо вечерницями въ Бесѣдѣ. Було два зла, бо зло все парою ходить: саля мала и музика недобра. Зато було богато добра: якихъ тамъ панночокъ не було! Бавилися деликатно ажъ до 5 год.» (ЦДІАЛ України. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 23 (Лист Л. Лопатинського до В. Охримовича).

⁴² Дописувач газети «Руслан» критично зауважував, що провінційній інтелігенції доцільніше використовувати кошти на народні справи (театр, народні і сокільні доми, бурси), а не на «балеві строї». Адже в усіх запрошеннях на вечерниці з танцями, які він отримав, вказано вимогу оргкомітетів приїхати в «балевім строю»: «А що я – народний учитель – фракка не маю, а позичати у жида соромлю ся, тому не поїду, а за те кілька корон зложу в своїм часі на народні ціли» (С. Л. Балеві строї. *Руслан*. 1905. 15 (24) січня).

⁴³ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 11. Спр. 96. Арк. 13 (Лист В. Барвінського до батька Григорія, 8.II.1876).

⁴⁴ Серета О. Ruś będzie tańczyć. «Руські бали» у Львові як фактор польсько-українських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років XIX ст. *Львів: місто – суспільство – культура*: зб. наук. праць. Львів, 2007. Т. 6 / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'2007]. С. 317–320; Козицький А. Громадський відпочинок львів'ян наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. *Львів: місто – суспільство – культура*. Львів, 1999. Т. 3 / за ред. М. Мудрого [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'1999]. С. 312.

⁴⁵ ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 11. Спр. 4063. 53 арк; Спр. 4062. 26 арк. (Надіслані запрошення О. Барвінському на бали, вечорниці, танцювальні вечерки від українських товариств і організацій Академічної Громади, Основи, Кружка Українок, Сокола, Кружка українських дівчат, Поміч молодіжи, Мішанське Брацтво та ін.); Новинки. *Слово*. 1866. 24 січня; Новинки. *Діло*. 1903. Ч. 123.

те, хто саме зі «старої інтелігенції» був на ньому присутнім або хто пожертвував гроші на його організацію⁴⁶.

Розчаровані містом. Часто місто, вибудоване в уяві ідеальним культурним та товаришським осередком, при зіткненні з реальністю (зовнішній польський характер міста, належність українського населення здебільшого до соціальних низів, замкнутість інституцій) міг швидко розвіювати цей образ⁴⁷. Відсутність єдності, політичні суперечки і конкуренція не тільки з поляками, а й поміж українських політичних організацій, чвари всередині львівського українського громадського простору могли створювати враження від Львова як не дуже «товарисько-привітного» міста. Адже саме з львівським товаришським середовищем українська інтелігенція пов'язувала свої найбільші очікування, перебування в ньому визначало стратегію ролей для самореалізації. До прикладу, спершу адвокату Андрію Січинському, який приїхав у 1866 р. з Тернополя до Львова навчатись в університеті, місто не сподобалося: «...як приїхав я до Львова аж мороз пішов міні по-за шкуру, коли зустрінувся із тими туманами, що швиндіють по улицах...». Втім, він швидко змінив думку, коли знайшов однодумців, які теж мали ідеї щодо реорганізації місцевого громадсько-культурного життя: «Так отже самотою блукав я через кілька день по Львові і аж тоді полегшало моему сердцю, коли увійшов я у цю невеличку громадку душ праведних, що то свобідним дихають воздухом и святими думками гарячу душу годують»⁴⁸.

Було й безліч протилежних прикладів. Так, В'ячеслав Будзинівський писав до адвоката Володимира Охримовича, що вирішив переїхати до Чернівців на запрошення письменника Осипа Маковея бути редактором газети «Праця», де бачив ширші можливості професійної, громадської і соціальної реалізації: «Иншого виходу для мене нема, мушу хапати за той хліб, який мені дають. Між львівськими скотами ніхто нічо недоробить ся»⁴⁹. Проте вже за рік повернувся назад до Львова. Сам же Маковей, який з часом теж повернувся з Буковини до Львова, а згодом переїхав у Заліщики, писав, що не почував себе тут добре через дороге життя та львівську громаду, яка, за його словами, «по своїй вдачі була селом зі звичайними сільськими інтересами й обмовами, тільки на більшу скалю»⁵⁰. Так само поет Остап Луцький, розповідаючи Кобилянській про свою поїздку до Львова, зазначив, що місто справило на нього прикре враження. Причиною таких висновків було загострення ідеологічних протиріч між старшим і молодшим поколінням інтелігенції⁵¹. Про «злобну» і «сьліпу» «суспільність» Львова писала родина Герасимовичів,

⁴⁶ Новинки. *Діло*. 1903. Ч. 123; Новинки. *Галичанинъ*. 1899. Ч. 18; Новинки. *Галичанинъ*. 1902. 27 января (9 февраля).

⁴⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 664. Оп. I. Спр. 27. Арк. 5–5 зв. (Лист Олесницького Є. до Ревакови-ча Т., 1905); Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Львів, 2011. С. 200.

⁴⁸ Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1901. Т. XXXIX.

⁴⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 372. Спр. 33. Арк. 41 (Лист В. Будзинівського до В. Охримовича, Львів, 11.V.1898).

⁵⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 386. Спр. 1. Арк. 11 (Автобіографія Осипа Маковея, 1924 р.).

⁵¹ Лист О. Луцького до О. Кобилянської. Львів, 22 жовтня 1905 р. *Муза і чин Остапа Луцького* / упоряд.: В. Деревінський, Д. Ільницький та ін. Київ, 2016. 786 с.

підтримуючи Олександра Барвінського, чиї політичні погляди часто не сприймали та критикували колеги⁵².

Розчарування Львовом зазнала і Наталія Кобринська, куди вона переїхала в 1904 р. Тут Кобринська мала намір видавати альманах, який би міг стати представницьким органом для усіх галицьких жіночих товариств. Втім, цей та інші проекти не знайшли підтримки у львівській інтелігенції. Будучи недопущеною «де могла б вести якусь самостійну роботу», письменниця відчувала себе викинутою з колишнього інтелігентного середовища. Через декілька років Кобринська повернулася «з нічим» назад у Болехів. У своїх невдачах вона та її близьке оточення звинувачували обмежене, зарозуміле та «зовсім не розумніше від провінціального» львівське інтелігентне жіноцтво⁵³.

Отже, одним з найголовніших чинників, які впливали на формування образу Львова, був його товариський простір. Позитивний чи негативний характер цього образу залежав від прийняття львівським товариством. Інтелігенція була корпоративною групою, тому забезпечувала захист групових інтересів і водночас утримувала інтелігента в межах певного товариського середовища, в якому важливо було перебувати. Зважаючи на національну специфіку краю, життя українців у місті переплелось з польським національним простором, адже поляки були присутні у всіх сферах життя: у школах, на роботі, на вулиці, в магазинах, по сусідству. Все ж польсько-українське суперництво накладало певний відбиток на товариські стосунки між двома національностями та й на саме сприймання міста: через протиставлення «чужого» та «свого». Тому українська інтелігенція у спогадах майже не афішувала присутності поляків у своєму близькому оточенні. Інтелігенти помічали виразно польський характер Львова, говорили про це, але й шукали для себе постійні чи тимчасові способи взаємодії з ним.

Львів став центром товариського життя, де, приїхавши з провінції, можна було реалізувати свої бажання в спілкуванні, зустрівшись із колегами та друзями, отримати необхідну інформацію, зав'язати корисні знайомства і контакти, розважитися на балах, відпочити в місцевих кав'ярнях, ресторанах, театрах. Часто у спогадах інтелігентів про «львівський» період домінують згадки про час навчання в місцевих навчальних закладах, який був чи не єдиним тривалим етапом життя в місті (Львів – місто академіків та студентів). Ще одним вектором уявлень галицької інтелігенції про Львів було те, що це місто великих можливостей, влаштуватися в якому апіорі означало життєвий успіх. Часто на практиці цих можливостей реалізувати не вдавалося і більша частина українських інтелігентів починала шукати долі в малих містах і містечках, поза тим регулярно чи періодично відвідуючи Львів. Місто залишало значний відбиток на світогляді інтелігенції, впливаючи на

⁵² ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 11. Спр. 254. Арк. 27 (Лист М. і Г. Герасимовичів до Барвінських, 5.I.1912); Сам О. Барвінський так характеризував львівське українське інтелігентне середовище: «Я опинився тут серед наших народовців наче Робінзон на острові. З усіх усюдів тільки вороговання і низькі потоліні інтриги навіть особисті, а все задля того, що я веду “Правду”. Доборолась Україна до самого краю» (Там само. Ф. 93. Спр. 10. Арк. 3. Лист О. Барвінського до Т. Реваковича, Львів, 1889 р.).

⁵³ Швец А. Жінка з хистом Аріадни... С. 104–112, 122.

звички, спосіб життя і свідомість. Набутий «львівський» досвід інтелігенти приносили і втілювали вже в галицькій провінції.

REFERENCES

Arkusha, O. (2012). Mistse Lvova v dyskusiiakh pro natsionalnyi kharakter Halychyny na zlami XIX–XX stolit. *Lviv: misto – suspilstvo – kultura: zb. nauk. prats.* 8 (1), 408–409 [in Ukrainian].

Arkusha, O. (2012, Traven 24). Ukrainsko-polski dyskusii pro Lviv u kintsi XIX – na pochatku XX stolittia. *Zaxid.net*. Retrieved from https://zaxid.net/ukrayinskopolski_diskusii_pro_lviv_u_kintsi_hih_na_pochatku_hh_stolittya_n1255890 [in Ukrainian].

Barvynskyi, O. (2004). *Spomyny z moho zhyttia* (Vol. 1, Pt. 1–2). New York; Kyiv [in Ukrainian].

Barvynskyi, O. (2009). *Spomyny z moho zhyttia* (Vol. 2, Pt. 3–4). New York; Kyiv [in Ukrainian].

D-r Evhen Ozarkevych. (1916, Veresen 26). *Dilo* [in Ukrainian].

Drohobyska, O. (2014). *Tradyttsiia i modern: pobut ukrainskoi silskoi intelihentsii Halychyny (kinets XIX – 30-ti rr. XX st.)*. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte [in Ukrainian].

Duchymynska, O. (1992). Vesniani dni. In O. Duchymynska, *Sumnyi Khrystos* (p. 172). Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

Havrylyshyn, P., & Chornenkyi, R. (2020). *Stanyslaviv: vidnaideni istorii*. Brusturiv: Dyskursus [in Ukrainian].

Holyk, R. (2008). Misto i yoho dusha: obraz Lvova u polskii ta ukrainskii memuarystytsi XIX – pochatku XXI st. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 17, 609–617 [in Ukrainian].

Horak, R. (Comp.). (2014). *Troie z Horodka. Olesia Bazhanska, Les Martovych, Vasyl Zahaievych*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].

Khotkevych, H. (1994). *Spohady. Statti. Svitlyny* (A. Bolabolchenko, H. Khotkevych, Comp.). Kyiv [in Ukrainian].

Kobylianska, O. (1931). *Liudyna*. Lviv [in Ukrainian].

Kotynska, K. (2017). *Lviv: perechytuvannia mista*. Lviv [in Ukrainian].

Kozytskyi, A. (1999). Hromadskyi vidpochynok lvivian naprykintsi XVIII – u pershii polovyni XIX st. *Lviv: misto – suspilstvo – kultura*, 3, 312 [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. (1910). *Lviv. Yoho mynuvshyna i teperishnist*. Lviv [in Ukrainian].

Kutsmani, B. (2019). *Brody. Prykordonne halytske misto v dovhomu XIX stolitti*. Lviv: Litopys [in Ukrainian].

Lepkyi, B. (2016). *Kazka moioho zhyttia*. Ternopil [in Ukrainian].

Lisak, A. (2013). *Życie towarzyskie w XIX wieku. Salony, bale, teatry*. Warsaw [in Polish].

Lyst O. Lutskohu do O. Kobylianskoi. Lviv, 22 zhovtnia 1905 r. (2016). In V. Derevynskyi, D. Ilnytskyi (Comps.), *Muza i chyn Ostapa Lutskohu*. Kyiv [in Ukrainian].

Novynky. (1866, Sichen 24). *Slovo* [in Ukrainian].

Novynky. (1899). *Halychany*, 18 [in Ukrainian].

- Novynky. (1902, Yanvar 27 (Fevral 9)). *Halychany* [in Ukrainian].
- Novynky. (1903). *Dilo*, 123 [in Ukrainian].
- Olesnytskyi, Ye. (2011). *Storinky z moho zhyttia* (M. M. Mudryi, O. H. Arkusha, B. O. Savchuk, Comps.). Lviv [in Ukrainian].
- Oseredchuk, M. (2013). Hromadskiy prostor Lvova na zlami XIX–XX stolit. *Humanitarnyi zhurnal*, 3, 119 [in Ukrainian].
- Pankivskiy, K. (1963). Storinka z istorii SoUA y ukrainskoi advokatury v Halychyni. *Pravnychiy visnyk*, 2, 188–197 [in Ukrainian].
- Poklyk do Tovaryshiv Abiturientiv (1897, Serpen 18 (30)). *Dilo* [in Ukrainian].
- S. L. (1905, Sichen 15 (24)). Balevi stroi. *Ruslan* [in Ukrainian].
- Sereda, O. (2007). Ruś będzie tańczyć. «Ruski baly» u Lvovi yak faktor polsko-ukrainskykh vzaiemyn u Halychyni kintsia 40-kh – 60-kh rokiv XIX st. *Lviv: misto – suspilstvo – kultura: zb. nauk. prats*, 6, 317–320 [in Ukrainian].
- Shakh, S. (2006). *Lviv – misto moiei molodosti. Spomyn prysviachenyi Tiniam zabutykh Lvovian* (Pt. 1–2). Lviv: Drukarski kunshty [in Ukrainian].
- Shukhevych, S. (1991). *Moie zhyttia. Spohady*. London [in Ukrainian].
- Shvets, A. (2018). *Zhinka z khystom Ariadny: Zhyttievyi svit Natalii Kobrynskoi v heneratsiinomu, svitohliadnomu i tvorchykh vymirakh*. Lviv [in Ukrainian].
- Smal-Stotskiy, S. (2013). *Nemoliv (Spomyny)*. Lviv: LA Piramida [in Ukrainian].
- Studynskiy, K. (1901). Zviazky Oleksandra Konyskoho z Halychynoiu v rr. 1862–1866. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, XXXIX* [in Ukrainian].
- Svarnyk, H., & Feloniuk, A. (Comps.). (2009). *Olena Stepaniv – Roman Dashkevych. Spohady i narysy*. Lviv: LA Piramida [in Ukrainian].
- Vakhnianyn, A. (1908). *Spomyny z zhyttia (Posmertne vydanie)*. Lviv [in Ukrainian].
- Vilde, I. (1987). *Sestry Richynski. Tvory: v 5-ty t. (Vol. 3)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Vozniuk, V. (2006). *Bukovynski adresy Olhy Kobylianskoj*. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].
- Warde, A., & Martens, L. (2008). *Mile spotkania przy stole. Socjologia codzienności*. Kraków [in Polish].

Olena HANUSYN

PhD (of Historical Sciences),

Assistant of the Department of History,

Museum Studies and Cultural Heritage

Lviv Polytechnic National University

e-mail: olena.hanusyn5@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3806-542X>

I WOULD LIKE TO BE ON THE LVIV SIDEWALK ONCE AGAIN, TO SEE MANY DIFFERENT FACES AND A BUSTLING LIFE»: LVIV IN MINDS OF THE UKRAINIAN INTELLECTUALS OF HALYCHYNA IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

The paper tries to outline the image of Lviv through a lens of its perception by Ukrainian intellectuals at that time based on private correspondence and memoirs. It is stated that for

the Ukrainian intellectuals, Lviv played not only a symbolic role but also a very practical one: it was a city where one can get an education and wide opportunities for a successful career, attend the brightest cultural events or take a rest in local cafes (Lviv as a social center). Intelligentsia often could change their attitude about the city: from admiration to disappointment, or vice versa - from vigilance to a new unusual urban life to a harmonious inclusion in its environment. The most common idea about Lviv was that it was a city where something always happened, unlike the province, and the people of Lviv always had to be in a whirlpool of events. Therefore, intelligentsia often went to Lviv to learn the first news, meet with comrades, buy newspapers, books, work in libraries, attend concerts, theater performances, balls, which they mentioned in correspondence and memoirs. Lviv was also the center of national movements, where the main social and political, cultural and scientific societies and organizations were located. It influenced the formation of urban space and the nature of social relations in the city. One of the most important factors that influenced the formation of the image of Lviv was its social space: positive or negative one, it depended on the inclusion or rejection of Lviv society. Ukrainian intellectuals associated their greatest expectations with social space, the presence of which determined the strategy of roles for self-realization. The national specificity of the region, in particular the Polish-Ukrainian rivalry, left a certain imprint on the social space and on the perception of the city itself. Although Ukrainian intellectuals often had to fulfill their ambitions outside Lviv, they visited the city on a regular basis. Lviv continued to be the coordinating center in minds of the intellectuals through which everything was decided, managed and «refracted».

Keywords: Ukrainian intellectuals, Lviv, Halychyna, image of the city, social space.